
II. СОЦІАЛЬНА РОБОТА

А. Й. Капська, м. Київ

ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ЯК УМОВА СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ЙОГО ОСОБИСТОСТІ

Порушення традиційних для України останніх десятиріч механізмів соціального регулювання і взаємодії, поведінка людей потребувала перегляду не лише соціальної політики, але й теоретичних засад, які стали підґрунтям в осмисленні того, що відбувається з людиною, яка логіка зміни подій, який механізм сомозахисту і загальнодержавної підтримки людей. Все це свідчить про актуальність проблеми, що вмотивовує вироблення стратегії соціальної політики як на державному, так і регіональному рівнях.

Метою представленої статті ми передбачаємо вирішення важливого питання: як трансформується особистість соціального працівника під впливом його практичної діяльності і як сама діяльність виступає важливим чинником соціалізації особистості.

Крім того, все очевиднішим стає вплив на специфіку діяльності соціального педагога і соціального працівника масовості і якісних змін, які відбуваються в самій людині: зростання грамотності, поінформованості, відносної соціально-побутової забезпеченості. При цьому нову роль починає виконувати, з одного боку, соціально-культурні традиції, які іноді ускладнюють життя людини, а з другого – уніфікація соціокультурного розвитку людини під впливом засобів масової інформації.

Переосмислення основного змісту і напрямків соціальної політики, безперечно, змушує теоретиків і практиків визначити місце і роль соціальної роботи в реалізації цієї політики. Хоча можна з певністю стверджувати, що сьогодні ніхто не заперечує, що соціальна робота є надзвичайно важливим інструментом соціальної політики. При цьому соціальна політика, визначаючи зміст, спрямованість, нормативно-правову базу соціально-педагогічної роботи, водночас є і методологічною, організаційно-практичною основою, яка диктує методи, форми і технології соціальної роботи.

Проте соціально-педагогічна робота є не лише засобом реалізації соціальної політики. Вона, виконуючи обернений зв'язок, виступає своєрідним соціальним локатором, який визначає реальні наслідки соціальної політики, її життєвості і ефективності. Саме система соціально-педагогічної роботи як діяльність по наданню допомоги людині, сім'ї, групі осіб, котрі попадають у складну ситуацію, шляхом надання їм матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної підтримки показує реальні можливості суспільства і держави у сфері захисту, підтримки і допомоги людині.

Звичайно реалізовувати соціальну політику може лише та людина, яка володіє відповідними професійно-якісними характеристиками. У зв'язку з цим заслуговують на

увагу деякі аспекти цінностей не лише особистості, але й професійної діяльності, що свідчить про їх взаємодію і єдність.

Цінності професійної діяльності можна сприймати як певну домінуючу потребу – служити своєю професією на благо інших людей, яка орієнтує (чи акумулює) професійно-особистісну активність соціального педагога чи соціального працівника у досягненні цієї гуманної цілі.

Взявши за основу характерні потреби особистості і співвідносячи їх з новою професією в Україні, її гуманістичним смислом, можна назвати такі групи цінностей соціально-педагогічної діяльності:

– цінності, які відображають специфіку професійної діяльності, альтруїстичного характеру (допомоги іншому, який потребує твоєї підтримки ,чи слабозахищеній людині);

– цінності етичної відповідальності перед професією (соціальний педагог чи працівник захищає гідність і цілісність професії, дотримується і примножує етичні принципи, норми, знання і місію соціальної роботи, яка, як і інша галузь знань, перебуває у процесі постійного розвитку і збагачення тощо);

– цінності, пов'язані з потребами самореалізації, самоствердження і самовдосконалення особистості соціального педагога чи соціального працівника і досягнення професіоналізму діяльності.

Структурний і якісний аналіз цінностей соціально-педагогічної роботи як професійної діяльності виявляє їх комплексний характер, гуманістичну природу і сутність.

Якраз гуманістичний ідеал – самоцінність особистості – визначає зміст і призначення цієї діяльності, а її цінності тією чи іншою мірою відображають визнання гармонії суспільних і особистих інтересів, пріоритету загальнолюдських цінностей (істина, здоров'я, мир, милосердя, добро, допомога іншій людині тощо). У зв'язку з цим основним завданням соціально-педагогічної роботи є налагодження балансу між відповідальністю суспільства перед особистістю і особистості перед суспільством.

Головною особливістю соціально-педагогічної роботи є вміння спеціаліста визначати проблеми і потреби на різних рівнях: індивідуальному, міжособистісному і суспільному.

Напрацьовуючи досвід соціально-педагогічної роботи в Україні, ми маємо зважати на набутий досвід за рубежом. Зокрема істотну роль відіграють різні підходи і методи в зарубіжній школі соціальної роботи, які доповнюють цілі, завдання і зміст цієї роботи у нашому суспільстві. У зв'язку з цим можна відзначити різні напрямки і підходи у зарубіжній практиці (Мері Річмонд, Зигмунд Фрейд, Джон Дьюї, Вірджинія Робінсон, Гордрн Гамільтон, Аліса Соломон та ін.). Якщо представники “діагностичної” школи роблять акцент на діагностиці (причому оцінка особистості мала надзвичайне значення, більше, ніж оцінка соціальної ситуації, оточення, середовища), то представники “функціональної” школи акцентують увагу на процесі надання допомоги, вважаючи, що людина внутрішньо завжди прагне до чогось позитивного і перебуває у стані зростання і розвитку. Вони наголошують на значенні соціального оточення, культурних і економічних факторів, які сприяють чи ускладнюють цей процес. Водночас представники “функціональної” школи впевнені в тому, що не можна напряду пізнати “Я” іншої людини, для цього необхідно налагодити такі відносини, при яких клієнт може розкритися. Це потребує від спеціаліста хорошого знання себе. Тому вони

вважають що, підготовка соціального працівника потребує його “тотального (повного) вживання”, у сферу його діяльності, що забезпечить саморозвиток, самопізнання. Дана позиція науковців виправдала себе і підтвердилася багаторічною практикою.

Таким чином, результатом соціальної роботи в цілому зарубіжні дослідники вважають “поліпшення функціонування клієнта і його краща адаптація до умов соціального середовища” (Холліс і Вудс); “забезпечення сприятливих змін у житті клієнта” (Г. Бендлер); “наближення, зміна гостроти різних проблем, які з'являються в житті людини” (Х. Сведнер).

Як засоби досягнення визначених цілей пропонуються: “свобода, розвиток і зміни” (Г. Бендлер); “різні методи здійснення соціальних змін” (Х. Сведнер); “зміна умов життя і способів життя людини” (Л. Юнсон) та ін.

Таким чином, мета соціально-педагогічної роботи – сприяння людям успішно вирішувати їхні проблеми. Засоби досягнення цієї цілі – вивільнення і розвиток ресурсів людини і її соціального оточення, здійснення необхідних соціальних змін.

Серед наукових тлумачень терміну “соціальна робота” в Україні перше визначення дається за словником: це різновид діяльності, яка за свою мету має оптимізацію суб'єктивної ролі людини у всіх сферах життя суспільства у процесі її спільного задоволення потреб щодо підтримки життєзабезпечення і діяльнісного існування особистості (1).

Існує ще ряд визначень, в основі яких лежать слова: допомога, підтримка, захист. Проте найбільш прийнятливим може бути визначення суті самого змісту соціально-педагогічної роботи, яке поєднує в собі кілька аспектів, що характеризують її:

це надання допомоги окремії людині чи групі людей, які опинилися в складній життєвій ситуації, шляхом підтримки, консультування, реабілітації, патронажу та інших видів соціальних і психолого-педагогічних послуг;

це актуалізація потенціалу самопомоги осіб, які опинилися в скрутній ситуації;

цілеспрямований вплив на формування і реалізацію соціальної політики на всіх рівнях – від загальнодержавних до місцевих – з метою забезпечення соціально здорового середовища життєпобуту та життєдіяльності людини, створення системи підтримки людей, які опинилися у складній життєвій ситуації. Перші два рівні представляють мікрорівень, третій – макрорівень соціально-педагогічної роботи.

В той же час ми розглядаємо соціальну роботу і як своєрідну управлінську діяльність, спрямовану на зміну сукупності умов функціонування і розвитку соціальних процесів з метою досягнення оптимальної відповідності інтересам і потребам суспільства, соціальних груп і особистості. Таке широке тлумачення дозволяє сприймати соціальну роботу як феномен, метою якого є здійснення корекції соціальних відносин, соціальних процесів розвитку і становлення особистості.

Не можна відкидати і того факту, що поняття “несоціальна робота” буде постійно змінюватись, оскільки процес рухається від одного стану, завдань, проблем, ідеологій до інших і її сьогодення модель, безперечно, не є завершеною і закритою. Тому, очевидно, тлумачення даного поняття з часом набере іншого характеру і передбачатиме інші цілі.

Зміст і структура соціально-педагогічної роботи як виду професійної діяльності, з одного боку, виходять з прийнятого філософського і психологічного трактування діяльності, а з другого, – враховують специфічні особливості і фактори, які характеризують об'єкт, що вивчається нами.

Специфічною особливістю людської діяльності є соціальна форма її організації,

яка сприяє активній інтеріоризації кожним учасником суспільних норм і цінностей. Що ж стосується соціальної роботи як виду діяльності, то можна сказати, що вона спрямована на досить складний об'єкт: людина чи група людей, які потребують соціальної допомоги, підтримки, корекції, реабілітації. Соціальна робота – це інтегроване, цілісне утворення, яке включає такі структурно-змістові компоненти: ціль, дії, мотивацію, відносини, комунікацію.

Для розуміння діяльності особистості соціального педагога, соціального працівника необхідно починати з визначення цілей: чим визначаються його цілі в конкретній практичній ситуації в даний період і як визначені цілі (а потім і дії) змінюються. Потім в дію включається завдання, яке може вирішувати спеціаліст; при цьому можливе планування дій (поставленого завдання) з клієнтом і залучення його власних ресурсів і можливостей. Дія, окрім цілей і завдань, включає операційно-практичні акти (конкретні різні види діяльності).

Система мотивів – рушійна сила людської поведінки. А система домінуючих мотивів, яка спонукає до дії, одержала назву спрямованості особистості. Поєднання мотиву і способу його реалізації проявляється в альтруїстичній, дійовій чи особистісній спрямованості. Так, мотиваційною основою у дії щодо надання допомоги, підтримки (будь-якого плану) людині можна вважати те, що суб'єкт керується ставленням до нього як до цінності.

Мотивація проявляється і в такому компоненті особистості соціального педагога (працівника), як відносини. Стиль поведінки фахівця, обумовлений сукупністю його особистісних і професійних якостей, його цінностями орієнтаціями та інтересами, має помітний вплив на систему відносин, які налагоджує соціальний працівник. При цьому варто зважати на загальні ознаки професійних відносин, на відміну від міжособистісних:

Формування відносин спеціаліста обумовлено професійними цілями. В діяльності соціального педагога чи соціального працівника відносини формуються заради досягнення як загальних цілей, так і заради окремих завдань і результатів.

У професійних відносинах спеціаліст на перше місце ставить не власні інтереси, а потреби, інтереси і очікування інших людей при вирішенні їх проблем.

Соціальний педагог (працівник) будує відносини на основі об'єктивності і усвідомлення власної відповідальності, що дозволяє йому відволікатися від власного емоційного стану, щоб сприймати об'єктивно потреби, турботи і труднощі іншої людини.

Особливу роль у діяльності спеціаліста соціально-виховної сфери відіграє комунікація. Саме категорія спілкування відображає зв'язки між людиною і соціальним середовищем, групами, спільнотами. Спілкування – процес багатогранний. Воно реалізується в різноманітних формах (міжособистісне спілкування, соціальний діалог, ділове і управлінське спілкування тощо).

У соціально-педагогічній роботі доводиться стикатися з різними людьми: сором'язливими і такими, що бурхливо чи навіть агресивно виражають свої почуття, замкнутими, недовірливими, охочими до розмов, тими хто шукає справедливості, підтримки і хто їх вимагає. Тому важливим є вміння знайти підхід до кожного з них, налагодити контакт, стимулюючи людину до діалогу тощо. Компетентність у спілкуванні – є одним із головних, базових компонентів і критеріїв результативної роботи. Знання закономірностей усвідомленої поведінки особистості (світогляд, переконання, інтереси, прагнення, ідеали) і неусвідомленого (установки, стереотипи,

потяг, рівні домагань, комфортність, сприйнятливість навіювання тощо), розуміння механізмів спрямованості особистості, міри прояву емоцій (афекти, стреси, фрустрації тощо) допоможуть адекватно оцінити і зрозуміти людину, надати саме ту допомогу, яку він потребує. Крім того, міміка, жести, експресія доповнюють це розуміння і сприяють знаходженню оптимальних варіантів вирішення проблеми, яка стосується конкретної людини.

Уміння володіти первинною діагностикою комунікативності своїх клієнтів, груп осіб – необхідна ланка у компетентності соціального працівника чи соціального педагога. При цьому слід пам'ятати: не можна оцінювати людину і її можливості щодо спілкування без врахування актуального чи потенційного оточення, перспектив розвитку особистості.

Звичайно, спілкування – домінуючий інструмент у соціальній роботі, але не кінцевий продукт діяльності. Водночас варто наголосити на думці, що людина-особистість більш різноманітна, складніша і багатша, ніж діяльність, і її сутність не вичерпується нею. Але смислом акмеологічного підходу у професійно-особистісному розвитку спеціаліста є те, що не можна розглядати особистість поза діяльністю, так же, як діяльність не можна розглядати без врахування особистості, її спрямованості щодо розвитку, саморегуляції самореалізації, тощо.

Зважаючи на аксіологічну і функціональну природу, соціально-виховна робота є однією із багатограних і об'ємних видів професійної діяльності. Соціальний педагог і соціальний працівник виконує весь спектр різноманітних функцій організації, координації, забезпечення, підтримки (психологічної і фізичної), правової і адміністративної допомоги, психолого-педагогічної корекції тощо. Це спеціаліст, який може працювати на різних рівнях реалізації соціальної політики держави – на рівні управління, матеріально-технічного і правового забезпечення, освіти, охорони здоров'я і безпосередньої практики соціально-виховної роботи.

Таке розуміння діяльності соціального педагога чи соціального працівника потребує водночас усвідомлення соціальної ролі спеціаліста цієї галузі. Загалом їх можна поєднати у чотири блоки, які дозволяють висвітлити основні аспекти розуміння соціальних ролей:

- роль як зразок поведінки і установок, соціально заданий з більшою чи меншою мірою визначеності;
- роль як стратегія поведінки, спрямована на оволодіння ситуацією певного типу;
- роль як система очікувань стосовно людей певного статусу;
- роль як дія, як виконання певних вимог людиною, призначеною на цю роль (2).

Дані позиції характеризують і професійні ролі соціального працівника через призму його посадових функцій. Звідси можна сказати, що рольова поведінка соціального працівника обумовлена самою посадою. Проте, коли ми розглядаємо працівника як спеціаліста-виконавця професійної діяльності, то особистісний фактор (індивідуальність, творчі здібності, втілені в технології, особистісні якості і властивості і, безперечно, професійна компетентність) в практиці досить помітний. Спеціаліст, включаючись у професійну діяльність, виконує свої професійні ролі. Професійна роль формується і обумовлюється не лише місцем індивіда в системі об'єктивних функцій у діяльності. Виконання різноманітних професійних ролей в соціальній роботі пов'язане з виконанням різних робочих функцій. Робоча функція може бути охарактеризована як певний обов'язок, завдання чи дії, які пов'язані з специфічною професійною роллю.

Кожна професійна роль має набір конкретних робочих функцій: організаторську, управлінську, комунікативну, діагностичну, прогностичну, педагогічно – терапевтичну, посередницьку та ін. Ефективність виконання цих функцій, співвідносячись з певними здібностями людини і її особистісними якостями, в різній мірі визначається цілеспрямованим тренуванням в діях, в яких вони реалізуються. А щоб реалізувати ці дії, кожен спеціаліст має володіти пакетом відповідних технологій, які в сукупності є не лише процесом, ходом дії, але й відображають зміст і характер цих дій.

Л і т е р а т у р а :

1. Анциферова Л.И. Психология формирования и развития личности. Человек и система наук. – М.: Наука, 1998.
2. Булах І.С., Кулагіна Л.М. Особливості соціального вибору цінних орієнтацій у підлітків// Ціннісні орієнтації в громадському становленні особистості. – Київ-Дрогобич: Відродження, 1998.
3. „Закон і підліток”// Січасні тенденції соціально-правової освіти молоді. – К.: УДЦССМ, 2000.
4. Закон України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” // Молодь і закон. – К.: ІЗМН, 1997.
5. Мудрик А.В. Социализация в «смутные времена». – М.: Значение, 1994.
6. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / За ред. А.Й.Капської, І.М. Пінчук, С.В.Толстоухової. – К.: УДЦССМ, 2000.
7. Соціальна робота з підлітками та молоддю. – К.: УДЦССМ, 2000.
8. Технології соціально-педагогічної роботи / За ред. А.Й.Капської. – К.: УДЦССМ, 2000.
9. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології. Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998.
10. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні // Діти, молодь і закон. Част.1 – К.: Укр НДІ проблем молоді, 1994.

Аннотація

В статтє раскрывається многогранность социальной работы, взаимосвязь ее с личностными установкам специалиста, мотивами деятельности, влияющими на его становление как личности.

І. М. Ковчина, м. Київ

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Суспільство у своїй офіційній ідеологічній й доктрині орієнтується на певну модель особистості, процес розвитку якої спрямований на освоєння соціального світу, його предметів і відношень, історично вироблених форм і способів поведінки з природою і норм людських взаємин [3, 3].

Вихід на професійний рівень соціально-педагогічної роботи в Україні потребує, щоб цю професію обирали ті, хто має особливі якості, так як вона заснована на процесі, який дозволяє на етично допустимому рівні вмішуватися в особисте життя людей для надання соціальної та психолого-педагогічної допомоги людині.

Дана стаття присвячена важливій *проблемі*: підготовці студентів до своєї майбутньої професії через набуття знань та умінь з формування професійної культури соціального педагога.

Метою даної статті є виділення основних компонентів професійної культури соціального педагога та розкриття їх змісту.